Chap-4

મલયચંદ્ર

જે 'સિં.બ.'નું આ સંપાદન છે તેના કર્તા મલયચન્દ્ર ક્યારે થયો અને તેના જીવનમાં મહત્ત્વના કયા કયા બનાવો બન્યા તેની કોઈ વિગતો આપણી પાસે નથી. સામાન્ય રીતે પ્રાચીન કૃતિઓ અને તેના કર્તાઓ વિશે, [illegible] અને બાહ્ય ઐતિહાસિક વિગતો ઘણી વાર ઓછી મળે છે. અથવા પ્રસંગના પ્રમાણોમાં મળતા આવે છે, મલયચંદ્ર વિશે જાણીતી હકીકતો આટલી છે:-

(૧) એ પુનિમાગચ્છના સાધુ રત્નસૂરિના શિષ્ય હતા.*

(૨) એમણે સં. ૧૫૧૯માં આ કાવ્ય રચ્યું છે.

(૩) આ કાવ્યનું રચનાસ્થાન સૌરાષ્ટ્રમાં આવેલું ગોંડલ (ગુઆડલ) નગર છે.

(૪) એમણે 'સિંહાસની ચરિત' અને 'દેવરાજ-વચ્છરાજ પ્રબંધ' આદિ કૃતિઓ રચી છે.÷

આ 'સિં.બ.' અનેક રીતે વિશિષ્ટ કૃતિ છે. આજથી ૪૮૨ વર્ષ પહેલાં લખાયેલી હોઈ એ સાંસ્કૃતિક, ભાષાશાસ્ત્રીય અને સાહિત્યિક દૃષ્ટિએ મૂલ્યવંત કૃતિ છે. જૈન કવિઓ અને સાધુકવિઓએ ગુજરાતીમાં કથાસાહિત્યની એક આગવી પરિપાટી જન્માવી અને યોગ્ય રીતે પોષી છે. એમાં મલયચંદ્રનું આ નાનકડું કાવ્ય પણ શોભાવતી એક કૃતિ છે. 'સિં.બ.' વિશેની આ સૌથી પહેલી ઉપલબ્ધ ગુજરાતી કૃતિ છે. અને તે રીતે પણ એનું મહત્ત્વ છે. મલયચંદ્રની આ કૃતિ રૂપી ગંગોત્રીમાંથી શામળની 'સિં.બ.' રૂપી વિપુલ-સલિલા ગંગાનો વિકાસ કેવી રીતે થયો તે પણ પ્રસ્તુત

---

* આ ઉપરાંત ચંદ્રરાજની મલયેન્દુકૃત ટીકાની એક સંસ્કૃત હસ્તપ્રત મળે છે. વડોદરાના મુનિશ્રી હંસવિજયજી શાસ્ત્રસંગ્રહમાં ૩૨૭ નંબરની આ ૭ પત્રની એ પોથી છે. આ ટીકા લખનાર મલયેન્દુ અને પ્રસ્તુત કૃતિનો કર્તા મલયચન્દ્ર બન્ને ભિન્નભિન્ન વ્યક્તિઓ છે. કેમકે એમના ગચ્છ અને ગુરુ જુદાજુદા છે.

÷ શ્રી મોહનલાલ દ. દેસાઈ, જૈન ગુર્જર કવિઓ, ત્રીજો ભાગ, ખંડ-૧, પૃ.૪૭૫-૭૬

અત્યારનું અંગ છે. સાહિત્યની નિર્ભેળ, રસલક્ષી, વિશુદ્ધ દૃષ્ટિએ આ કૃતિનું મૂલ્ય જે હોય તે પણ આ બધી રીતે એ ખૂબ જ મૂલ્યવાન છે.

મલયચંદ્રની આ કૃતિ કેવળ ૩૩૪ કડીઓની છે. એટલા મર્યાદિત વિસ્તારમાં તેણે આ વિક્રમ વિષયની બત્રીસે ય વાર્તાઓ અત્યંત ત્વરિત ગતિએ કહી નાખી છે. આમાં શરૂઆતની ૬૦ કડીઓમાં તેણે ક્ષપણ બ્રાહ્મણની કથા, સિંહાસનની ઉત્પત્તિ, તેની પ્રાપ્તિ, તેની પ્રતિષ્ઠાવિધિ, ભર્તૃહરિ, વિક્રમ, અમરરૂપ અને વિક્રમની રાજ્યપ્રાપ્તિ તથા તેના જીવનની નોંધપાત્ર માહિતી આપી છે તેથી સ્વાભાવિક રીતે જ વાર્તા અત્યંત સંક્ષિપ્ત બની ગઈ છે. બત્રીસમી કથાનો અંત ૩૧૧મી કડીએ આવે છે. છેલ્લી તેર કડીઓમાં બત્રીસ પૂતળીઓના શાપની વાર્તા અને ઉપસંહાર છે. એટલે માત્ર ૩૦૧ કડીઓમાં જ આ બત્રીસે ય વાર્તાઓ પૂરી થઈ જાય છે. આમાં પણ દરેક વાર્તાની શરૂઆતની કડી અને અંતની કોઈકોઈ પંક્તિ વારંવાર પુનરાવર્તન પામે છે. એટલે બીજી ચાલીસેક કડીઓ બાદ કરવી જોઈએ. એમ કરતાં લગભગ ૨૬૦ કડીઓમાં આ વાર્તાઓ પૂરી થાય છે. સરેરાશ આઠ કડીમાં અને બહુ ઉદાર ગણતરી કરીએ તો દસેક કડીઓમાં એક એક વાર્તા કહેવાઈ છે. કર્તાની ઉક્તિ આગળ ચાલે એવી મર્યાદા એની સૂત્રાત્મક શૈલી અને ત્વરિત ગતિ છે. એનો એકદમ ખ્યાલ આવે માટે આવી ગણતરી કરી છે. લાઘવ એ કોઈ પણ કલાનો ગુણ છે. એ સાચું, પણ તેથી લાઘવ કલાકૃતિના પ્રાણ, સુઘડ આકાર અને એની સપ્રમાણ સુરેખતા તેમજ સૌંદર્યને હાનિ ન કરે એ અવશ્ય ધ્યાનમાં રાખવા જેવું છે. એમ ન થાય તો લાઘવ કૃતિનો ગુણ નહીં પણ એની મર્યાદા બની રહે છે. એનો અર્થ એ થયો કે વાર્તામાં લાઘવથી તેના પ્રાણરૂપ રસતત્ત્વને હાનિ ન પહોંચવી જોઈએ. મસિં.બ.ની વાર્તામાં રસિક તેમજ અલૌકિક પ્રસંગોની ખોટ નથી. માત્ર તેમને યોગ્ય રીતે વિકસાવીને નિરૂપવાની અને તેમ કરીને કૃતિને રસિક બનાવવાની પદ્ધતિની ખોટ સ્થળેસ્થળે દેખાય છે. અને એમ થવાનું કારણ મુખ્યત્વે લેખકની સૂત્રાત્મક શૈલી છે.

જૈન સાહિત્યમાં પૌરાણિક અને અ-પૌરાણિક વાર્તાઓ સારા પ્રમાણમાં પ્રચલિત હતી. અને મોટા ભાગના શ્રોતાઓ અને વાચકો એ કથાવસ્તુથી સુપરિચિત હતા. એટલે આવી કૃતિઓમાં વાર્તાઓને યાદ કરવામાં સહાયરૂપ એવું સૂચનાત્મક નિરૂપણ ઘણી કૃતિઓમાં જોવા મળે છે. ચૂર્ણિઓ અને જૈન આગમોની નિર્યુક્તિઓમાં આવા પ્રકારની અનેક સૂચનાત્મક વાર્તા નોંધાયેલી હોય છે, અને તેના ઉલ્લેખ માત્રથી જ સ્મૃતિને આધારે વાચક કે કથયિતા વક્તા એનો યોગ્ય વિસ્તાર કરી લેતો હશે એમ લાગે છે. મલયચન્દ્ર પણ જાણે કે પ્રસંગોપાત્ત ક્રમમાં આવે એવા આશયથી ઘણી બધી વાર્તાઓને પોતાની સ્મૃતિમાં સાચવી રાખવા માટે વાર્તાઓનો આમાં ઘાટ આપ્યો છે.

વાર્તાઓની રચનામાં પ્રમાણભાનનો કંઈક અભાવ પણ આપણું ધ્યાન ખેંચે છે. ઉદાહરણ તરીકે— કુલધ્વજનું નિરૂપણ કરતી સરખી વાર્તા માત્ર ત્રણ જ કડીઓમાં પતી જાય છે. એવું જોતાં તેમાં વાર્તાનો અંશ જ અલ્પ અને આછો છે. કુલધ્વજથી આવી પડનારી આપત્તિઓ નિવારવા વિક્રમે પોતાના ભંડાર ત્રણ દિવસ ખોલવા સૂચવ્યા એટલી જ હકીકતમાં વાર્તાનો મુદ્દો હેતુ બંધાય એવું કશું જોવા નથી. મૂળ સંસ્કૃત પ્રબંધોમાં પણ આવી બે વાર્તાઓ આવે છે. (ક્રમાંક-૧ અને ૨૩) જેને આપણે ભાગ્યે જ વાર્તાઓ કહી શકીએ. બહુધા તો આવા ટુચકાઓ વિક્રમાદિત્યના અનોખા વ્યક્તિત્વને રંગદર્શી બનાવવા માટે રચાયા હોય. આ વસ્તુ અહીં ઉલ્લેખની છે તે મલયચન્દ્રનો વાર્તાકાર તરીકે અભ્યાસ કરવા માટે નહીં, કેમકે એવો અભ્યાસ યોગ્ય હોય અને ગણી કરી શકાય એવો હોય એવું લાગતું નથી. મલયચન્દ્ર પછી આ જ વિષય ઉપર વાર્તાઓ રચનાર લેખકોએ આ વાર્તાઓને બહેલાવી છે, રસિક બનાવી છે, અને જુદીજુદી રીતે વધુ કવિત્વમય પણ બનાવી છે. શામળે તો આ વાર્તાઓમાં મૂળનું વાર્તા-તત્ત્વ ઓછું હોવા છતાં, તે જમાનામાં લોકપ્રિય અને લોકપ્રચલિત વાર્તાઓ અને ટુચકાઓને પોતાની વાર્તાઓમાં ગૂંથી લઈને પોતાનું વાર્તા-રચના-કૌશલ અને કથનશક્તિ, વર્ણનશક્તિ, રંજનશક્તિ વગેરેનો

પરિચય આપી એક ઓછોજાણીતો કવિ તરીકેનું સ્થાન પ્રાપ્ત કર્યું છે.

એકંદરે જોઈએ તો આણુંને ખ્યાલ કરી ગાજે કોઈ વિશાળાળી આ સાહિત્યકૃતિ નથી, છતાં તેમાં ઘણે સ્થળે મલયચન્દ્રની પ્રતિભાની ઝમક દેખાય છે. ઉદાહરણ તરીકે વાર્તાની શરૂઆતમાં આવતું સિંહાસન અને તેની પૂજાવિધિનું વર્ણન એકંદરે સારું છે.

આગલિ રાખઉ રાઉ આલઈ પલઈ, કુલિગ સેવા માણસ મિલઈ।
વાજ્યાં પંચ શબદ વાજિત્ર, અમર વિમાણ જસ્યુ સુપવિત્ર ॥૧૬॥
સહસથંભ રાજસભા રૂડૂં, ભલઈ મહૂરતિ તે આલંકરૂં।
તીર્થોદક આણી ગાઢઉ ગાઢું, પટ્ટાભિષેક હું નવલઉ કરૂં ॥૧૭॥
ઉભી ત્રિહિરાઈ આ[ઠ] મિલી, ગોરોચન દધિ દુર્બા ભલી।
સર્વજ ઇસ્ત્રીવાલ સોહગ દ્રવ્ય, સદાફલ ફીરબૂક્ષ ફૂલ ભવ્ય ॥૧૮॥
પૂણિવી સજ દીપાવતી, પ્યાપ્રમ સિંહાઈ શોભતી।
સૂહવી સુંદર સવિ જુગવતી, મંગલીક કરિવા આરતી ॥૧૯॥
પરોહિત મંત્રિ સેઠિ સામંત, રાયરાણા નવિ લાભઈ અંત।
છત્રીસ રાજકુલીએ પરિઉ, સેવા લોક ઘણઉ નરવરઉ ॥૨૦॥
ઢલકઈ ચમર ધરી જઈ છત્રિ, આગલિ નાચઈ પાઉલ પાત્ર।
વાનાવિધ તિણ દીજઈ દાન, નારી ગંધર્વ કરઈ ગીત ગાન ॥૨૧॥

એમાં કવિએ કેટલાંક સારાં વર્ણન પણ કર્યાં છે. જેમકે:–

વનિ મોરમાં સોહઈ સહિકાર, પણસ[ઇ] ફૂલી ભાર અપાર।
બીજપૂર જંભીર નારિંગ, નાલિકેરિ કંકોલ લવિંગ ॥૧૨૬॥
અસોક ચંપક વાલણમાલ, કુંદ મચકુંદ કેતકી જામાલ।
દમનક કરણી કદલી વેલિ, મરૂઉ પાડલ પારધિ વેલ ॥૧૨૭॥

ત્રીજી વાર્તામાં ગોલ રાજાના નગરના વર્ણનમાં પણ કવિ ઠીક ચમત્કાર બતાવે છે:–

કનક કલસ ઝલ ઝાકઝમાલ, દીપઈ નરવર મંદિર સાલ।
સપતભૂમિ ધવલહર પ્રાસાદ, નગર સ્વર્ગસ્યૂ કરઈ વિવાદ ॥૨૩॥

ચોથી વાર્તામાં કવિ વિક્રમના રાજાનું વર્ણન આ રીતે કરે છે:–

પુણ્ય કાજ આરંભ ન ભંગ, પાપવૃત્તિ ન કરૂં ન કુસંગ।
અકરાકર ન કરૂં પ્રદ્વેષ, નિરાધાર ઉપદ્રવ નિવિસેષ ॥૨૯૦॥
અસત્ય સ્વરૂપ ન ભાખું મર્મ, અનાથ કલહ કરિવા નીંહી ધર્મ।
દૈવત પ્રતિમાભંગ એ પાપ, આહા રૂષિ લઉં ન કરૂં સંતાપ ॥૨૯૧॥
વર્ણવ્યવસ્થા અતિક્રમ નહીં - - - - - - - - ॥૨૯૨॥

કવિ અલંકારોનો શોખીન નથી છતાં કોઈક વખત કોઈ અલંકાર કૃતિમાં જોવા મળે છે ખરો. ખાસ કરીને શબ્દા અલંકારમાં વર્ણસગાઈ અને પ્રાસ નોંધપાત્ર છે. અર્થાલંકારો કવિએ બહુ ઓછા વાપર્યા છે.

આ ઉપરાંત કવિએ બત્રીસ પૂતળીઓના પૂર્વભવની હકીકત કાંઈક વિસ્તારથી આપી છે. આ વાર્તાઓમાં [illegible] દૃષ્ટિએ ધ્યાન ખેંચે એવી ૧૯મી વાર્તા — [illegible] સુધી [illegible] સિંહાસનની વાર્તા છે. અહીંયાં સંક્ષિપ્તનું લક્ષણ તો છે જ છતાં કવિ [illegible] વાર્તા સારી રીતે કરે છે. વર્ણન સારું છે. ભાષા સંસ્કૃતમય અને ગૌરવશાળી છે. તેમજ એની [illegible] ધ્યાન ખેંચે એવી છે. ૧૯મી વાર્તામાં કવિ [illegible] જે કોઈ [illegible] રાજ્યની સમૃદ્ધિનું વર્ણન પણ સારું કરે છે.

વૃક્ષ [illegible], [illegible]।
[illegible], [illegible] ॥૨૯૫॥
[illegible], [illegible]।
રાજનીતિ વ્યવહાર પ્રવૃત્તિ, પરમાતમ ચિંતા [illegible] ॥૨૯૬॥

[illegible] વાર્તામાં કવિએ [illegible] વિગત ઉમેરી છે. અને તે [illegible] વાર્તાઓમાં પણ જોવા મળતી નથી. [illegible] વાર્તામાં [illegible] રાજાને તરસ લાગી છે. અને તે પાણી માગે છે. ત્યાં કવિએ કરેલું પાણીનું વર્ણન સારું છે:—

ભોજન વિન [illegible], [illegible] પુણ્ય।

સીતલ સુત આલિંગન જેમ, મધુકું બાલક બોલઈ તેમ ||૩૩૬||
પાડલ પલાસ કેલિ લવિંગ, ચંદન ઘનસાર સુસુગંધ |
કમલ કેતકી કુંદ વાસિઉં જાસિઉં પાણી પીવા આવિઉ ઇસિઉં ||૩૩૭||

આમાં ઉપમા અલંકાર પણ છે.

મલયે પોતાની રચના આમ ચોપાઈમાં જ કરી છે. જો કે કૃતિ નાની હોવાથી છંદવૈવિધ્યનો અભાવ ખટકતો નથી. એનો છંદ ઉપરનો કાબૂ નોંધપાત્ર છે, અને તેને પરિણામે વાર્તા એક પ્રકારની શિષ્ટતા ધારણ કરે છે.

આમ એકંદરે આ કૃતિ આસ્વાદ્ય છે. એની શૈલી ઉપરથી એમ લાગે છે કે એનામાં વાર્તાને બહેલાવવાની શક્તિ નથી છે. ભાષા અને છંદ ઉપરનું પ્રભુત્વ પણ દેખાઈ આવે છે. પણ વાર્તાને બહેલાવવાની વૃત્તિ કવિમાં ઘણી ઓછી દેખાય છે. એનું મૂલ્યાંકન કરતાં આપણે જે સમયમાં અને જે પરંપરામાં આ કૃતિ રચાઈ છે એનો પણ ખ્યાલ રાખવો જોઈએ. આ વિષય ઉપર રચાયેલી જૈન અને જૈનેતર બધી જ ઉપલબ્ધ ગુજરાતી કૃતિઓમાં આ કૃતિ સૌથી જૂની છે. આ કૃતિ એક પ્રાચીન સર્જન છે, એક પ્રકારના ઓછેવત્તે ઢાંચામાં ઢાળેલી જૈન પરંપરાની 'સિં.બા.'ની વાર્તાવૃત્તિને પ્રથમ જ વાર જૂની ગુજરાતીમાં ઉતારવાનું કર્તવ્ય તેણે બજાવેલું છે. એટલે પણ આ કૃતિ કાંઈક ઉપયોગની ગણના કરે છે.

કવિ આ વાર્તાઓમાંથી વિક્રમનું એક સમગ્ર વ્યક્તિચિત્ર ઉપસાવવા માગે છે. અહીં ઐતિહાસિક કે અર્ધઐતિહાસિક વિક્રમના ચિત્રનો પ્રશ્ન જ નથી. અનેક દંતકથાઓએ જેના વ્યક્તિત્વને કંઈક ધુમ્મસ જેવું અસ્પષ્ટ છતાં આકર્ષક રહસ્ય આપ્યું છે એવા વિક્રમના ચિત્રનો અહીંયાં તો ઉઠાવ જોવા મળે છે. એ વિક્રમના સ્વભાવનું સર્વપ્રથમ લક્ષણ તેના વ્યક્તિગત જીવનમાં ભક્તિ અને

શાલિવાહનના સંદર્ભે છે. કુતૂહલની વાર્તામાં વિક્રમ જ્યોતિષીને પોતાનું રાજ્ય દેવું પ્રસિદ્ધ હતું એમ કહે છે. તે ઉપરથી પણ આ સમજાય છે. વળી 'પરોપકાર, પરદુઃખભંજન, આત્મબલિદાન ને પર તેની કાળજી, બીજાઓને માટે પોતાનાં પ્રાણ અર્પણ કરવાની વૃત્તિ, શૌર્ય, વીરતા, સ્વાર્થત્યાગ — આ બધાં વિક્રમના સ્વભાવનાં નોંધપાત્ર લક્ષણો છે. વાર્તાઓમાં જે જુદીજુદી પરિસ્થિતિ ઉત્પન્ન થાય છે તેમાં વિક્રમ આ ગુણો સાથે આગળ જ દેખાય છે. પારકાનું દુઃખ દૂર કરવા તે શરીર સાથે લડતાં અચકાતો નથી. પરિચિત કે અપરિચિત માણસોને ઈષ્ટ વસ્તુઓ મેળવી આપવા કે પોતાની કુરબાની કરવા કે તેમની ઉકળતી કઢાઈમાં ઝંપલાવવા તત્પર હોય છે. રાક્ષસો જેવા શત્રુ રાજાને પણ રાક્ષસોના દુઃખદર્દમાંથી મુક્ત કરવા તે પોતે ઉકળતા તેલના કડામાં ઝંપલાવે છે. શાલિવાહનના આક્રમણને ખાળવા પાસેથી આવેલું આમંત્રણ સ્વીકારવામાં અચકાતો નથી. યોગીનો પ્રાણ પણ તેનું વર્ણન સહૃદય અને માનથી લીધું છે. હકીકતમાં સદ્ગુણની કદર પણ જે સારસ્વ કરી શકે છે. દશ રત્નોવાળી વાર્તામાં (વાર્તા નં.૫) તે પોતાનું વચન પાળવા બ્રાહ્મણને પાંચ મહામૂલ્ય રત્નો આપી દેનાર પોતાના ભંડારમાંથી બીજાં રત્નો પણ આપી દે છે. મહામહેનતે મેળવેલી વસ્તુઓ પણ બીજા માણસોને કે યાચકોને આપી દેતાં વિક્રમ જરા પણ અચકાતો નથી. આ બધું જ એના પરદુઃખભંજનપણાને નિખાર આપવાની તરફ ધ્યાન દોરે છે. લોકોમાં વિક્રમ અને તેને સાંકળી અનેકવિધ વાર્તાઓ લોકપ્રિય થવામાં લોકોની વીરપૂજા સાથે સદ્ગુણપૂજાની વૃત્તિ પણ કામ કરી રહી છે. પોતે જીવનમાં જે સદ્ગુણોનું આચરણ નથી કરી શકતા તે વિક્રમના જીવનમાં જોઈને લોકો પ્રસન્ન થતા હશે. અને વિક્રમને એક આદર્શ, પરમ ઉદાર અને તેજસ્વી રાજા માનતા હશે.

મલયચન્દ્રની આ કૃતિ પરાવલંબી છે એમ આપણે ઉપર કહ્યું તે એથી કે આ વાર્તાઓનું મૂળ વસ્તુ ક્ષેમંકરની 'સિં.બ.'ની સંસ્કૃત-ગદ્યમાં લખાયેલી વાર્તાઓ ઉપરથી લીધું છે તે ધ્યાનમાં રાખીને કહ્યું છે. નમૂના તરીકે એક વાર્તા ક્ષેમંકર ને મલયચંદ્ર બેઉએ કેવી રીતે લખી છે તે અહીં બતાવ્યું છે.

મલયચંદ્રની આ કૃતિ ક્ષેમંકરની વાર્તાઓને આધારે રચાઈ છે પણ તે એનું અક્ષરશઃ ભાષાંતર નથી. એ જોવા ક્ષેમંકરની કૃતિમાંથી અને મલયચંદ્રની કૃતિમાંથી સમાન્તર નમૂનાઓ આપ્યા છે:—

ક્ષેમંકર

વાર્તા-૧. પત્ર-૨૦'અ'થી

રાજન્ એતદર્થં શ્રૂયતાં બહુશ્રુત મંત્રિણઃ કથાનકં। તથાહિ, વિશાલા નામ પુરી। તસ્યાં નંદો નામ રાજા। તસ્ય શ્રાસ્વલતિકાઙ્કુરાભો વિજયપાલઃ સુતઃ। બહુશ્રુત નામા મંત્રી। ભાનુમતી રાજ્ઞી। સ ચ રાજા ભાનુમતી રૂપાવલોકનો રાજ્યચિંતાં ન કરોતિ। યદા સભાયામાયાતિ તદા ભાનુમતી સમીપમુપવિશતિ। અન્યદા મંત્રિણા વિજ્ઞપ્તં। દેવ, વૈદ્યો ગુરુશ્ચ મંત્રી ચ યસ્ય રાજ્ઞઃ પ્રિયંવદાઃ શરીર ધર્મ—કોશેભ્યઃ ક્ષિપ્રં સ પરિહીયતે॥૧॥ અતઃ કઠોરમપિ કથ્યમાનમસ્તિ। રાજન્ રાજ્ઞ્યાઃ સભાયામાગમનમનુચિતં। તતો નૃપઃ પ્રાહ મંત્રિન્ સાધુ ત્વયોક્તં। પરમહં કિં કુર્વે તાં વિના ક્ષણમપિ સ્થાતું ન શક્નોમિ। તતો મંત્રિણોક્તં તર્હિ ભાનુમતીરૂપં ચિત્રપટલિખિતં કારયિત્વા સ્વસમીપે સભાયાં સ્થાપ્યતે। તતો રાજ્ઞા ચિત્રકરસ્ય રાજ્ઞીરૂપં દર્શિતં તેનાપિ

મલયચંદ્ર

પુરી વિશાલા રાજા નંદ,
વિજયપાલ સુત કરઈ આણંદ।
ભાનુમતિ રાણી નઈ તે ફંદિ,
બહુશ્રુત મહિતો અતિહિ વિશિષ્ટ॥૬૩॥

રાણીસ્યું સભાઈ બઈસઈ રાય,
મંત્રિ કહઈ એ ન દીસઈ વિરૂપ।
તિસ્યું રૂપ આલેખી કરઉં,
સારદાનંદન કહી મૂકઉ॥૬૪॥

રાણી રૂપ અતિસિઉ ઉરેખ્યું,
તિલક પખઈ સોહઈ છઈ નિરખ્યું।
વિકલપ વસ્યુ મંત્રિ વાત કહી,
સારદાનંદન મારિવઉ સહી॥૬૫॥

(વધુ તુલના માટે જુઓ— ગાગ [illegible] કૃત 'સિં. બ.' [મૂળ પાઠ]નાં પૃ. નં. ૨, ૯૦ ને ૨૯)

તદનુમાનેન તદ્રૂપં ચિત્રપટે કૃત્વા
નૃપાયાર્પિતં । રાજ્ઞા ચ સ્વપરસ્યસ્વગુરુશારદા-
નંદનસ્ય પરીક્ષાર્થમર્પિતં । તેનાપિ તદ્રૂપં
નિરીક્ષ્યોક્તં તદ્રૂપં સુરૂપમસ્તિ પરં વામોરુપ્રદેશે
તિલકોઽસ્તિ સ ચ ન કૃતઃ । તચ્છ્રુત્વા નૃપ-
મનસિ વિકલ્પઃ સંજાતો મત્કલત્રં કથં
જાનાતિ । કારણેન ભાવ્યં । તતઃ ક્રોધાધિષ્ઠિ-
તેન રાજ્ઞા મંત્રિણઃ કથિતં યદિ તવ મયિ
હિતમસ્તિ તર્હિ ત્વયા શીઘ્રં શારદાનંદનસ્ય
પ્રાણનાશો વિધેયઃ । મંત્રિણાપિ તદાકર્ણ્ય
ચિંતિતં । કાલિંદ્યા દલિતેંદ્રનીલશકલ
શ્યામાંભસો દંતિનો । મત્તસ્યાં જલપુંગવેષ્વક
નિમેષસ્યાદેઃ કુતોઽન્વેષણં ॥ તારાભિઃ ફણાચક્ર-
વાલે સ્વણસો ન ચતુર્યદિ ઔતિનો
યૈર્દ્વેતાન્યતિમાત્રુવંતિ ગુણિનઃ સ્વૈરેવ
યાંત્યાપદં ॥૧॥ તતો મંત્રિણા શારદાનંદનઃ
સ્વગૃહમાનીતઃ । ચિંતિતં ચ કો જાનાતિ
સત્યમસત્યં વા । પરમસ્ય પુરુષરત્નસ્ય
વિનાશે રાજ્ઞઃ પાતકં ભવિષ્યતિ । ઇતિ
વિમૃશ્ય મંત્રવતઃ સગુણમગુણં વા કુર્વતા
કાર્યજાતં । પરિણતિરવધાર્યા યત્નતઃ પંડિતેન ।
અતિરભસકૃતાનાં કર્મણામાવિપત્તેર્ભવતિ
હૃદયદાહી શલ્યતુલ્યો વિપાકઃ ॥ તતઃ સ
સ્વગૃહભૂમિગૃહે સ્થાપિતઃ । અન્યદા નૃપનંદનો
વિજયપાલોઽશ્વકૃતે નીતાર્થસ્ત્વાયોઽપિ પાપર્દ્ધૌ (?)
વનં ગતઃ । તત્ર શૂકરાનુસારાત્ ક્વાપિ
અટવ્યાં પતિતઃ । તત્ર તૃષાક્રાંતઃ ક્વાપિ
તટાકમાસાદ્ય જલં પીત્વા શ્રાન્તઃ તત્તટ-

સ્ય વૃક્ષાધો યાવત્ સ્થિતઃ તાવત્ તત્ર
એકો વ્યાઘ્રઃ સમાયાતઃ। કુમારસ્તુ વૃક્ષમારુહ્ય
તદુપરિ સ્થિતઃ એકઃ વાનરઃ તદ્વૃક્ષવાસિ-
ત્વાંતરાધિષ્ઠિતો મનુષ્યભાષયોવાચ। ભો કુમાર
ત્વં મા ભૈઃ ઊર્ધ્વં આગચ્છ। તતઃ કુમારોઽપિ
ઊર્ધ્વં ગતઃ। સંધ્યા ચ જાતા। તતો રાત્રૌ
કુમારસ્ય નિદ્રાં પ્રેક્ષ્ય વાનરેણોક્તં
અધો વ્યાઘ્રોઽસ્તિ મદુત્સંગે નિદ્રાં કુરુ।
તતો વિશ્વસ્તે સુપ્તે કુમારે વ્યાઘ્રઃ પ્રાહ।
હે વાનર મનુષ્યવિશ્વાસં મા કુરુ મુંચૈનં
તવ મમ ચ ભક્ષ્યં ભવિષ્યતિ। તદા
વાનરેણોક્તં અહં વિશ્વાસઘાતં ન કરોમિ।
તતો વ્યાઘ્રો મૌનેન સ્થિતઃ। ક્ષણાંતરે કુમારોત્સંગે
વાનરઃ સુપ્તઃ। પુનર્વ્યાઘ્રેણોક્તં રાજકુમાર
વાનરસ્ય કો વિશ્વાસઃ। અતઃ નખિનાં ચ
નદીનાં ચ શૃંગિણાં શસ્ત્રપાણિનાં। વિશ્વાસો
નૈવ કર્તવ્યઃ સ્ત્રીષુ રાજકુલેષુ ચ॥ ક્ષણે તુષ્ટઃ
ક્ષણે રુષ્ટઃ તુષ્ટઃ રુષ્ટઃ ક્ષણે ક્ષણે। અનવસ્થિત-
ચિત્તાનાં પ્રસાદોઽપિ ભયંકરઃ॥ અતો
મુંચૈનં। તમાહારો ભવતિ ત્વં ચ નિર્ભયો
ભવિષ્યસિ। તતો ભ્રાંતચિત્તેન કુમારેણ
કપિર્મુક્તઃ। સ ચ પતન્નંતરાલે શાખાં
લગ્નઃ। તદ્દૃષ્ટ્વા કુમારો લજ્જિતઃ। તતઃ
કપિના પ્રોક્તં। ભો કુમાર મમ ભયં મા
કુરુ। ત્વત્કૃતં કર્મ ચ ત્વં જાનાસિ।
ઇતાવતા પ્રભાતં જાતં। તતો વ્યાઘ્રઃ।

તતો લોકાનાં સ્વરૂપજ્ઞાપનાય કુમારસ્ય
વિસેમિરા ઇતિ શબ્દં પાઠયિત્વા વ્યંતરાધિષ્ઠિતઃ
કપિઃ આહ। વ્યવહારીશં સ્વસ્થાને આગતિ।
તતઃ કુમારો વિસેમિરા ઇતિ શબ્દં પઠન્ માર્ગો-
ન્મીલિતો વનમધ્યે તથૈવ શબ્દમુચ્ચરન્ ભ્રામ્ય-
તિ। કૈશ્ચિત્ કુમારાનુગામી વ્યાધુટિતેન નગરં
સ્વપુરં આનીતઃ। તં દૃષ્ટ્વા કુમારવ્યાધેઃ કારણં
વિમૃશ્ય રાજા સપરિકરસ્તદ્વ્યોમભાગ્ય વનં ગતઃ।
તત્ર તં કુમારં પુષ્ટિતં વિસેમિરા ઇતિ શબ્દમુચ્ચા-
રં તં દૃષ્ટ્વા સ્વપુરમાનયત્। તતો અનેકાનામપિ
મંત્રૌષધિ પ્રમુખપ્રકારૈર્જાતગુણં પુત્રં પ્રેક્ષ્ય
રાજા આહ। અત્ર યદિ શારદાનંદનઃ સ્યાત્તદા
પુત્રસ્ય કા ચિંતા ભવતિ પરં સ તુ મયૈવ નિપાતિતઃ।
અત્ર મંત્રી આહ રાજન્ ગતશોકેન કિં ભવતિ।
પરં પુરે પટહો દાપ્યતે। યઃ કશ્ચિત્ રાજકુમારં
સ્વસ્થં કરોતિ તસ્મૈ રાજાર્ધં રાજ્યં દદાતીતિ।
તતો રાજ્ઞા પુરે પટહો દાપિતઃ। હત્વા સ્વરૂપં
મંત્રિણા ભૂમિગૃહસ્થિતશારદાનંદનસ્યોક્તં। તેનાપ્યુ-
ક્તં। ત્વં ગત્વા રાજાનમિતિ બ્રૂહિ મમ ગૃહે એકા
કન્યા સપ્તવાર્ષિકી વર્તતે તસ્યા દર્શનં
કુમારસ્ય તત્ર ગતે સા કિમપિ સાત્ત્વિકં કરિષ્ય-
તિ। તતો મંત્રિણા તદ્રાજ્ઞે કથિતં। રાજા ચ
શીઘ્રં પુત્રમાદાય તદ્ગૃહે ગતઃ। તત્ર પુત્રસ્થા-
પિતવાટિકામધ્યે રાજા સપુત્રઃ સપરિકરોપ્યુ-
પવિષ્ટઃ। તતો જવનિકાંતરસ્થિતેન શારદા-
નંદનેન શ્લોકઃ પઠિતઃ। વિશ્વાસપ્રતિપન્નાનાં
વંચને કા વિદગ્ધતા। અંકમારુહ્ય સુપ્તાનાં

હંતું કિં નામ પૌરુષં ॥ તતસ્તં શ્લોકં
શ્રુત્વા પ્રથમાક્ષરં ત્યક્ત્વા કુમારઃ સેમિરા
ઇતિ પઠતિ। તતસ્તેન દ્વિતીયઃ શ્લોકઃ પઠિતઃ।
સેતું ગત્વા સમુદ્રસ્ય ગંગાસાગરસંગમે।
બ્રહ્મહા મુચ્યતે પાપૈઃ મિત્રદ્રોહી ન મુચ્યતે॥
તં શ્રુત્વા મિરા ઇત્યક્ષરદ્વયં પઠતિ। પુનસ્તેન
તૃતીયઃ શ્લોકઃ પઠિતઃ। મિત્રદ્રોહી કૃતઘ્નશ્ચ
યશ્ચ વિશ્વાસઘાતકઃ। ત્રયસ્તે નરકં યાંતિ
યાવચ્ચંદ્રદિવાકરૌ॥૩॥ તં શ્રુત્વા પુનઃ સ ર ઇતિ
દ્વ્યક્ષરં પઠતિ। પુનસ્તેન ચતુર્થઃ શ્લોકઃ પઠિતઃ।
રાજંસ્ત્વં રાજપુત્રસ્ય યદિ કલ્યાણમિચ્છસિ।
દેહિ દાનં સુપાત્રેભ્યઃ ગૃહી દાનેન શુધ્યતિ॥૪॥ તતઃ
કુમારઃ શ્લોકચતુષ્કં શ્રુત્વા સ્વસ્થો જાતઃ। પૂર્વં
વનવ્યાઘ્રવૃત્તાંતં ઉવાચ। તેન સર્વેષાં વિસ્મયોઽભૂ-
ત્। તદા રાજા પ્રોક્તં। ગ્રામે વસસિ કૌમારિ
વનસ્થં ચરિતં જ્ઞાતં। કથં વ્યાઘ્રમનુષ્યવાનરાણાં ભાષાં
જાનાસિ પુત્રિકે॥ તતો શારદાનંદનઃ સ
પ્રાહ દેવગુરુપ્રસાદેન જિહ્વાગ્રે મે સરસ્વતી।
તેનાહં નૃપ જાનામિ ભાનુમતી તિલકં યથા॥
અનેન શ્લોકેન નૃપસ્ય સંદેહઃ પૂર્ણઃ। તતો
રાજા [illegible]
પ્રણામઃ કૃતઃ સમ્યક્ત્વેન ચ ગૌરવઃ કૃતઃ।
કૃતા ત્વયા ઉપકૃતિઃ યતઃ તેન મમ પ્રિયસ્ય
કુમારસ્ય ચ પ્રાણા રક્ષિતાઃ॥

ઉપર્યુક્ત સંસ્કૃત ને ગુજરાતી કાવ્યગ્રંથોમાં સ્વપ્નાવસ્થાની કોઈ વાતો કે મલયસુંદરીને નામે ભળતી વિગતો જોડી દીધી છે. વળી ખૂબ ઝડપથી આખી વાર્તા કહી છે. શ્લોકો પણ ઓછા છોડ્યા છે. કહેવું હોય તો કહી શકાય કે મોટે ભાગે વાર્તાના તંતુને પકડ્યો છે અને સંસ્કૃતમાં તેને અનુસરવાનો પ્રયત્ન કર્યો છે. આ નિયમ ભાગ્યે જ કોઈ માટે પણ સ્વાભાવિકપણે કહેવું જ ગણાય છે.

'સિંહાસન બત્રીસી' ઉપરાંત મલયચંદ્રે બીજા બે પ્રબંધો લખ્યા છે. એક છે 'સિંહલસી-ચરિત્ર' અને બીજો છે 'દેવરાજ વચ્છરાજ પ્રબંધ.'*

'સિંહલસી-ચરિત્ર' એ ૨૨૮ કડીનું સં. ૧૫૧૯ (ઈ.સ. ૧૪૬૩)માં ઓગણીસ (ઢાળ)માં લખાયેલું કથાવિષયક કૃતિ-કાવ્ય છે. તેની વાર્તા ટૂંકમાં નીચે પ્રમાણે છે:-

સિંહલદ્વીપમાં સિંહ નામનો રાજા ને સિંહલસી નામનો વિદ્યાવંત અને કલાનિધિ પુત્ર હતો. એક વખત વસંત ઋતુમાં એ કુમાર ક્રીડા કરતો હતો ત્યાં ઉદ્યાનમાં આવેલો તેણે સામેથી દોડી આવતી દીઠી. તે સ્ત્રીને એ બાજુએ ત્યાં આવી ગયો. વળી તેણે ત્યાં એક હાથીએ પકડેલી એક સ્ત્રી દીઠી. તેણે પોતાના પરાક્રમથી તેને છોડાવી. અને હાથીએ તેને ઊંચે નાખી પડી તે ઝીલ્યું. એના બદલામાં બાલા પોતાની ઓળખ કરી કે આ નગરમાં ધનદત્ત નામનો શેઠ છે. તેની હું એની પુત્રી છું. મારું નામ ધનવતી છે. હું સખીઓ સાથે રમતી હતી. ત્યાં આ હાથીએ મને પકડી. જો તમોએ મને બચાવી ન હોત તો મારો અંત જ આવત. રાજકુમારે તે કન્યાને તેની આજ્ઞાએ સોંપી. એનું પરાક્રમ જોઈને પ્રસન્ન થયેલાં માતાપિતાએ એ ધનવતી તેની સાથે

* શ્રી મોહનલાલ દ. દેસાઈ, જૈન ગુર્જર કવિઓ, ત્રીજો ભાગ, ખંડ ૧ લો પૃ. ૪૭૪-૭૬

[illegible] ઉત્સાહ [illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible] આવતો હતો.

[illegible]

ગોઠવવા તૈયાર થયો. રાજાએ એને જુદા જુદા [illegible] આપ્યાં. તે લઈને જંગલમાં પહાડોમાં જવા લાગ્યો. ત્યાં રસ્તામાં કોઈક જોગી અને [illegible] તેને ખાડીમાં પડી ગયો. કન્યાની [illegible] કરવા લાગી. ત્યારે પહાડો [illegible] પડીને [illegible] ઘોડાને રજવાડીએ [illegible]. ત્યાં જે મહેલો તેને બાંધવા માટે મોકલેલો હતો તેણે તેને પોતાની પત્ની બનાવું કબૂલ્યું. કન્યાની પોતાનું [illegible] કરી તેને શુદ્ધ રાખવું એવો જ વિચાર કરતી હતી.

ત્યાર પછી રાજપુત્રી અને એ બે [illegible] ગયા. ત્યાં મહેલમાં રાજાએ પોતાને [illegible]. ઠેકાણે તેને અસ્પૃશ્ય રાખી. આ તરફ સિંહાકુમારે [illegible] કોઈક ગામમાં આવી ઝૂંપડી હતી. તેનાં સિદ્ધ [illegible] પોતાની કન્યાની પુત્રી તેને પરણાવી અને તેને [illegible] [illegible] તૈયાર [illegible] [illegible] થઈ ગયા.

[illegible] કુંવરે કહ્યું કે જ્યાં [illegible] હોય ત્યાં [illegible] રસ્તામાં [illegible] પાસે કૂવામાં [illegible]. [illegible] પાણી [illegible] પાણી લેવા ગયો ત્યાં કુવામાં [illegible]. [illegible] પોતાનો [illegible] વિનંતી કરી. કુંવર પડેલાં તો [illegible]. [illegible] તેને બહાર કાઢ્યો. રોટલો [illegible] તેને [illegible] [illegible]. [illegible] કહ્યું કે [illegible] માટે આ [illegible] છે, રોટલો મેં [illegible] કર્યું છે. તું જ્યારે મને યાદ કરીશ ત્યારે તારું [illegible] પાડીશ. (ત્યાર પછી [illegible] કરી છે.) [illegible]

પાસે ગયો ત્યારે તે પાણી પીને પતિને શોધવા ટીકાટીક કરવા લાગી; કેમકે સિંઘલશ્રીનું રૂપ બદલાઈ ગયું હતું. તેથી તેણે તેને પરપુરુષ માન્યો. સિંઘલશ્રી પણ તેની પાછળ ગયો. ત્યાં કુસુમ-નગરના રાજાએ જ્યોતિષીની સલાહ પ્રમાણે અર્ધું રાજ્ય આપીને પોતાની કુસુમવતી નામે કન્યાનું લગ્ન તેની સાથે કર્યું. સિંઘલશ્રીએ પેલા નાગનું સ્મરણ કર્યું. એટલે નાગ ત્યાં આવ્યો. અને તેને ઉકેર્યો. એટલે સિંઘલશ્રી અત્યંત સુંદર સ્વરૂપે પ્રગટ થયો. તેની પત્નીઓ પણ ત્યાં જ હતી. બધાંને આશ્ચર્ય થયું. એટલામાં આકાશમાન કુંડલ જેણે ધારણ કરેલાં હતાં એવો એક દેવ ત્યાં પ્રગટ થયો. તેણે કહ્યું કે આ મારો ભાઈ છે. પૂર્વભવમાં ધનપુર નગરમાં ધનશ્રી નામની ધનંજય શેઠની પત્નીના અમે બેઉ પુત્રો હતા. અમારાં નામ ધનદેવ અને ધનદત્ત હતાં. એક વાર ઉનાળામાં વનવિહાર કરતાં ધનદેવ તરસ્યો થયો. કચોળામાં લાવીને તે દૂધ-સાકર પીતો હતો. ત્યાં તેણે એક મુનિવરને જોયા. તેણે તેમને પ્રેમપૂર્વક દૂધ-સાકર વહોરાવ્યાં. તે પુણ્યથી તે દેવગતિ પામ્યો. ધનદત્ત ઈક્ષુરસ લઈને વનમાં મુનિઓનાં પાત્ર ભરતો હતો. ધનદત્તનો જીવ તે હે સિંઘલ! તું છે. તેં જો રસનું દાન ચાર ભાગે રાહ જોઈજોઈને કર્યું હતું તેથી તેં ચાર આપત્તિઓ ભોગવી. પણ તે દાનના પ્રભાવથી તું ચાર સ્ત્રીઓ અને સુખ પામ્યો છે. તું ખૂંધો હતો ત્યારે તને બંધુપ્રેમથી હું નાગના આકારે આવ્યો. તમારો વેરી સાપ થયો હતો અને અહીં વસતો હતો. તેના ઝેરથી તું કુબડો થયો. અને એ ઝેર મેં જ તને કરીને પાછું ચૂસી લીધું એટલે તું મૂળ સ્વરૂપે પ્રગટ થયો.

આ સાંભળીને સિંઘલશ્રીને પૂર્વજન્મ યાદ આવ્યો.

અને દેવ અદૃશ્ય થઈ ગયો. કુંવરે પોતાની ઇચ્છા કહી. રાજા સમજી ભાવી જાણતો હતો. તેણે તેને છોડાવ્યો. પાંચ દિવસ પછી રાજાની વિદાય લઈ નાગદત્તના ઓઝાઓ તે પોતાના શહેરમાં આવ્યો. આઠેય પત્નીઓ સાથે પિતાને મળ્યો, માતાને અત્યંત હર્ષ થયો. રાજાએ પુત્રને રાજ્ય આપ્યું. તેણે પૃથ્વી ઉપર જિન ભગવાનનાં દેવળો બંધાવ્યાં, જૈનધર્મનો વિસ્તાર કર્યો અને કેદખાના આગળથી દરરોજ સાદ પાડીને ગરીબોને દાન આપીને દારિદ્ર હર્યું. પોતાના પુત્ર સુરસેનને રાજ્ય આપીને પોતે તો અનુકાર્ય જ કરવા લાગ્યો. અને આઠેય સ્ત્રીઓની સાથે સંયમ પાળીને મુક્તિરમણીને સાચે વર્યો.

આ કાવ્યની શરૂઆતમાં જ કવિ કહે છે: 'સરસતિ સામિણિ મતિ સારદેવ, નવલૂં કાંઈ કવિત કુરેવ' આમ 'નવલૂં કવિત' કરવાની તેની અભિલાષા છે પણ તેણે પ્રાચીન ગ્રંથોમાંથી દૃષ્ટાંત દાનાદિકના બહુવિધ 'દાનઈ દુરિત ટળઈ અપાર' એમ કહી "દાન દીધું તે પુણ્યે સુખ, નિપુણ્ય દળદ્ર કથા" — એમ શુભ ભાવ પ્રગટ કર્યો છે, અને "નવલૂં કવિત" કરે છે. કાવ્યને અંતે પુષ્પિકામાં તે કહે છે "વિકરાઈ ચોરી ચોપઈ સુણ, કથા સંખેપિ રચિસાં દૂહ" આમ ૨૨૦ ચોપાઈની વાત કરે છે. પણ નં. ૧૭-૧૮-૧૯ અને નં. ૨૨-૨૩-૨૪ કડીઓમાં ૭ દૂહા બાદ કરતાં ૨૧૪ ચોપાઈ છે. આમ ૨૧૪ ચોપાઈ અને ૭ દૂહા — એમ કરીને ૨૨૦ કડીઓના આ કાવ્યમાં તો "કથા સંખેપી ગડિસની" કહી છે. આ ૬૪ કથાઓનો [illegible] અને [illegible] ઉલ્લેખ [illegible] પંક્તિઓમાં કરી લીધો છે. તે ઉલ્લેખ કરવાની બાબતે તેને ધ્યાન આપવાની પણ ફુરસદ નથી. (આ જૈન કથાઓની (Tradition) પરંપરા) છે. જૈન આગમો ઉપરની નિર્યુક્તિઓ અને ચૂર્ણિઓમાં કેટલીયે દૃષ્ટાંત-કથાઓનો આમ માત્ર મુદ્દાઓ નોંધીને નિર્દેશ કરેલો હોય છે)

શામળે કરીને બુદ્ધિ-માહાત્મ્ય વર્ણવ્યાં તે કહે છે:—

બુદ્ધિ સોમાઈ બાદશાહી રાજ,
બુદ્ધિ આણાએ લીલા રાજ,
બુદ્ધિ વાંકાં બિચારાં ટળે,
બુદ્ધિ વાગે વાહુલીએ મળે

બુદ્ધિનો મહિમા ગાવા આ [illegible] તે તેના વાર્તાઓનાં [illegible] કારણે તે [illegible] કરે છે. કે કેટલીક વાર [illegible] સમસ્યાઓમાં હોય છે કે [illegible] કથાઓ [illegible] વિચારપૂર્વક જ થઈ ગયા [illegible] કેટલીક વાર સોપારીનાં આર અરજીઓ જોતી અનુસાર [illegible] કહાણીઓ કહ્યાં છે. દા.ત.:—

બુદ્ધિ રૂપ કહે કાળે, બુદ્ધિ [illegible] પાળે,
બુદ્ધિ દેખી જુગારું [illegible], બુદ્ધિ પરદેશી પ્રસંગ — [illegible]-૧૩૧.
બુદ્ધિ [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] [illegible] [illegible],
અવસરમાં હોંશે [illegible], બુદ્ધિ [illegible] નહીં [illegible] — ૧૩૩.

[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] કોઈ [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] હોય. [illegible] [illegible] સમયે [illegible] [illegible] કેટલાક [illegible] [illegible] છે તેમની [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] ૮. 'સિંહાસન બત્રીસી', 'નંદબત્રીસી', 'મદનમોહના', 'પંચદંડ', 'સુડાબહોતેરી', [illegible] કે [illegible] [illegible] વાત, [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] કેટલાક [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] — [illegible] [illegible] [illegible] આ [illegible] [illegible] [illegible] છે.

'સિંહાસન બત્રીસી'ની 'વાર્તા'ઓ [illegible] [illegible] [illegible] કે [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] જણાય છે [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] છે. [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] છે.

‘વાણસઈ હૂલી ભાર અઢાર, રણઝિણકાર કરઈ ભમર અપાર’—જેવી એકાદ પંક્તિમાં વસંતવર્ણન, ‘આગલિ મઝગલિ માંડી આલિ, મિલ્હાવી મરકરિ મૂંછાલિ’—માં સિંહલશી ધનવતીને હાથથી મૂકાવે છે તેનું વર્ણન, કે ‘સિઉં નારીસિઉં સંયમ ધરઈ, મુગતિ રમણી તુ વીમાં વરઈ’ કે સિંહલશી-ધનવતીના ગૌત્ર લગ્નને—‘ગુણનું મેં ભાયક ગૌ લેવુ, ચાંદ્ર જિમ રોહિણી ચંદ્ર થયું’ આમ સિંહલશી મુક્તિમાળીને સાજ વરે છે તેનું વર્ણન એકેક પંક્તિમાં સુરેખ રીતે કર્યું છે.

જ્યાંજ્યાં લેખે લાંબાં વર્ણનો આવ્યાં છે ત્યાં પણ સુરેખ અને નાદૃશ ચિત્ર પાડવાની તેની શક્તિનું કોઈકોઈ દર્શન થાય છે. સિંહલશી ને ધનવતી વહાણોમાં ચઢી પરદેશ જાય છે ત્યારની વહાણવટાની પરિભાષા ને વહાણ ડૂબતાં લોકોની માનસિક વિહ્વળતા ને વિકળતાનું જે વર્ણન કર્યું છે તે ખૂબ જ વાસ્તવિક છે.

[ઠી]લા ખલાસીઆ ચડવડ્યા, માલિમ બાહીયા દડવડ્યા,
નાખૂઆના જાણ ચડઈ, સિઢ તાડઈ નાંગર ઉપડઈ ॥૩૯॥
પ્રવહણ ચાલઈ પવનઈ પ્રાણિ, સિર મોસિઉં જિમ સાંગિણિ તાણિ,
દગ કરતાં આઈ વાહણવાજ, ઋતુ પડઈ વાજુ વાઈ વાજ ॥૪૦॥
અંભોનાધિ વિઉ આવઈ કલ્લોલ, હલબલાટ વિઉ હાલકલોલ,
ડરડર કાપી સિઢ પાડીઈ, વસ્ત્ર વાંનાં જલિ બોલાડીઈ ॥૪૧॥
લોકેસર ઈ તિ રોવા લાગ્ગ, જોવા નું કોઈ મગ્ગ
હોઈ હોઈ કરતાં વાણ્યુ ભાગ્ગ, સંધોસંધિ વિહુ થઉ અલગ્ગ ॥૪૨॥
આરડિ તોરડિ કરઈ લોક ઘણી, બૂડઈ લોક પાડઈ બૂંબડી.
ધનવતી હાથિ પાટીઈ ચડિઉં, નિજ તન ત્રીણઈ ગાઢઉં જડિઉં ॥૪૩॥
લહરિં લહરિં તાણી તીરિ, કુલટ મેળિ શ્રીગઈ ઉ શરીરિ

કથાનો અંત જ્યાં નજદીક આવે છે ત્યાં (લગભગ અંતમાં

[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] જૈન [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible] મહીરાજ [illegible]
[illegible] છે.

[illegible]
[illegible] *
[illegible]
[illegible]
[illegible]

[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

---

* મો. દ. દેસાઈ, જૈ. ગુ. કવિઓ, ત્રીજો ભાગ, ખંડ-૧ (?) પૃ. ૪૭૪

બરાબર જામતો નથી. આ પ્રકારની તેનામાં વિશિષ્ટ શક્તિ જ નથી એમ માની શકાય તેમ નથી. કેમકે આવડા ટૂંકા કાવ્યમાં પણ તેણે તે શક્તિનો પરચો તો બતાવ્યો જ છે. દા.ત.:— ધનવતીને એકલી મૂકીને સિંઘલથી પરદેશ જવાનો પ્રસ્તાવ રજૂ કરે છે ત્યારના ધનવતીના મનોગતને કવિ આમ વ્યક્ત કરે છે:—

પ્રીયતમ પ્રાણનાથ અવધારિ, ઘરિ (ભ)ર વિણ નવિ સોહઈ નારિ,
સાથ ટુંપાઈ પણિ સ્વામીનિ સાથિ, હીઈ હામ નવિ મેલ્હઉં હાથ. —૩૩.
માયબાપ નઈ બંધિવ બહૂ, સગૂં સણીજૂં મેલ્હિઉં સહૂ,
પીહરિ રહિતાં કરઈ પ્રમાદ, પતિ પાખઈ સાસરઈ વિષવાદ. —૩૪.
જે નરવર સુરસાખિં કરી, બાહિ દીધા બાંહિ ધરી,
તે બાંહડી ન મેલ્હઉં નાહ, અહનિશ ઈણી વાતઈ ઉછાહ. —૩૫.
નરવર નારી બિહુ જાણિ, ચતુર સમોવડિ પગનઈ પ્રાણિ,
રિમિઝિમિ ઝિમિઝિમિ તે ઉન્માદિ, પૂઠિ પ્રમદા પુલઈ તે વાદી. —૩૬.
વગેરે.

આ બે કૃતિઓ ઉપરાંત, સં. ૧૫૫૯માં, ગોપમંડલીમાં (ગોંડલ) લખાયેલ 'દેવરાજ વત્સરાજ પ્રબંધ' નામે એની ત્રીજી કૃતિ પણ છે.* એની મૂળ પોથી અમને મળી શકી નથી. તેમજ જૈન ગુર્જર કવિઓમાં નોંધેલી પોથી ક્યા સંગ્રહમાં છે એનો પણ ત્યાં નિર્દેશ નથી તેથી તે મેળવવાનો પ્રયત્ન થઈ શક્યો નથી. એનો આદિ-અંત આ પ્રમાણે છે:—

આદિ:—

અંબિકિ સામિણિ પણમી પાય, જસ સિરિ ગિરિ ગિરિનાર ઠાય,
વત્સરાજનું કરૂં વખાણ, ધર્મ કર્મ તણઉં સુણઉ પ્રમાણ —— ૧.
પન્ય કાજિ જે ન કરઈ પ્રમાદ સુખિં સુખિં તિહાં નહીં વિખાદ,
વિસામી વિઘન વલઈ તીહ જાઈ, વત્સરાજ જિમ સુખિ સુખ થાઈ —૨.

* જૈન ગુર્જર કવિઓ. ત્રીજો ભાગ. ખંડ ૧. પે. ૪૩૬.

ધરમઇં રાજઋદ્ધિ સંયોગ, ધરમઇં શરીર હુઇ નીરોગ,
ધરમિં પુત્ર પૌત્ર પરિવાર, ધરમિં વિસ્તરું સઘું અપાર — ૩.

અંતે:—

એહુ રમણીસ્યું ચરિત્ર કિધ, લહુમતિ લણઇ તેનાહુ દિધ,
મગતરિ મહિયા લીલા હુઇ, છત્રીસા સુત્યઇ ચઉપઇ —૧૨૬.
સંવત ૧૫૧૯ ઉગણીસઇ સિદ્ધ, ગોપમંડલી સુર હુઇ સપ્રસિદ્ધ
પુનિમ ગછિ સાધુ રતનસૂરિ, સીસ મલયચંદ્ર કહૂ મતિ પૂરિ—૧૨૭.
ધમ્મ કજ્જિ એ સંબંધ સુણી, આદર કરૂ જિણ ધમ્મહ તણી,
ધરમ પ્રભાવઇં હુઇ રૂદ્ધિ વૃદ્ધિ, સયલ સંઘનઇ વંછિત સિદ્ધિ—૧૨૮

(પત્ર ૨૩૩થી ૨૩૭—નવી સંખ્યા—૮થી ૧૨. પો.૧૯. સીમંધર)

મલયચંદ્રની આ ઉપલબ્ધ કૃતિઓ ઉપરથી એવો વિચાર આવે છે કે જે કવિએ એક જ વર્ષમાં (સં. ૧૫૧૯માં) આ ત્રણ કૃતિઓ આપી તેણે આગળપાછળના સમયમાં પણ કંઇ ને કંઇ સાહિત્યપ્રવૃત્તિ કરી હોવી જોઇએ. જૂની ગુજરાતીમાં વિક્રમ-વિલાસ (સિં.બ.)ની રચના કરનાર આ પ્રથમ ઉપલબ્ધ કવિ છે. તેનો હેતુ, સંસ્કૃતમાં રચાયેલી આ કૃતિ, સંસ્કૃતથી અનભિજ્ઞ વાચકોને પણ ઉપલબ્ધ થાય માટે રચના કરવાનો હશે. જો એમ હોય તો તેણે બીજી પણ કેટલીક આવી મનોરંજક કૃતિઓ રચી હોવાનો સંભવ માનવાનું લાગે છે.